

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
İLAHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

**ELMİ
MƏCMUƏSİ**

№ 09 APREL (NİSAN) 2008

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN TƏDQIQINDƏ ƏRƏBDİLLİ MƏNBƏLƏR VƏ ONLARDAN BİRİ KİMİ BƏLAZURİ

Tariyel RƏSULOVA

AMEA Əlyazmalar İnstitutunun aspirantı

Yaxın və Orta Şərq ölkələri xalqlarının Azərbaycan ilə müxtəlif formalı əlaqələri qədim dövrlərdən başlamışdır və indiyədək də davam etməkdədir. Vaxtilə burada hökmranlıq etmiş böyük dövlətlərin (Sasani və Bizans imperiyaları, Ərəb xilafəti, Səlcuq bəylikləri, Qızıl Orda və s.) müxtəlif xalqları bəzən zorla və ya başqa bir şəkildə birləşdirir, bəzən də artıq yaranmış əlaqələri pozurdu.

VII əsrin ortalarına yaxın yenidən təşəkkül tapmış ərəb xilafətinin qoşunları bir çox ölkələri fəth edərək Azərbaycan ərazisinə də nəzarət etməyə başladı. Artıq Sasani imperiyası kimi qüdrətli bir dövləti məğlub etmiş, Bizans imperiyasına da ardıcıl sarsıdıcı zərbələr endirən xilafət orduları Atlantik okeanından Hindistan və Çinə qədər geniş bir əraziyə hakim oldu.

Döyüşçülərlə birlikdə İslam dinini təbliğ etmək, yeni əraziləri öyrənmək, yerli mənbələr barədə məlumatları əxz etmək, o cümlədən fəth olunmuş ərazilərdə İslam qayda-qanunlarının necə tətbiq olunduğuna nəzarət etmək üçün elm adamları da tutulmuş yerlərə gəlirdilər. Ümumiyyətlə, dinini yaxşı mənimsəmiş hər bir İslam sərkərdəsi və sırayisinin özü belə təbliğçi, ravi və səlnaməçilər üçün vaz keçilməz məlumat mənbəyi idi. Həmçinin səlnaməçilərlə birlikdə tacir və səyyahlar da öz gündəliklərində Azərbaycana dair qiymətli məlumatlar toplamışlar. Beləliklə, Azərbaycan bir çox başqa xalqların nümayəndələrinin olduğu kimi ərəb əsilli müəlliflərin də diqqət mərkəzində olmuşdur. Məhz onların əsərləri Azərbaycan tarixinə dair külli materialları əhatə edir.

Azərbaycan və Qafqazın tarixi, tarixi coğrafiyası, ticarəti, siyasət və dövlət quruluşu, iqtisadiyyatı, mədəniyyət və adət – ənənələri və b. sahələri haqqında məlumat verən Orta əsrlərin məşhur ərəb tarixçi -

coğrafiyaşünaslarından biri də Əbul Abbas Əhməd ibn Yəhya ibn Cabir ibn Davud əl - Bəlazuridir.

Bəlazurin (V: h. 279 - m. 892) “Kitabu – futuhil - buldan” (“Ölkələrin fəthləri kitabı”) əsəri bizim bilavasitə tədiqat obyektimizdir. Görkəmli tarixşünas mərhum Ziya Bünyadov Bəlazuri haqqında yazır:

Əl - Bəlazuri sadəcə kompilyator (tarixi materialları müxtəlif mənbələrdən olduğu kimi köçürən) olmamışdır. O, tarixşünas istedadına malik olduğu üçün istifadə etdiyi şifahi məlumatları tənqidi surətdə yanaşaraq, bunların içərisindən daha mötəbər olanlarını seçmişdir. “Kitabü - fütuhil - bülğan”ın məziyyəti orasındadır ki, bu əsər, I. Y. Kraçkovski demişkən, “quru bir hərbi tarix deyildir. Əl - Bəlazuri əhali və mühacirət haqqındakı yerli məlumatları diqqətlə toplayırdı. O, dəftərxanalarda ərəb dilinin işlənməsi, vergilər, sikkə işləri, ərəb hürufatının tarixi haqqında tam təfəsilatı ilə bir sıra tarixi məlumatlar verir”.

Bəlazurin Azərbaycan haqqında, ərəb ordularının bu ölkələrə hərbi yürüşləri, Azərbaycanın vilayət və şəhərlərinin hakimləri ilə ərəb hərbi rəislərinin bağladıkları müqavilələr, ərəb tayfalarının Azərbaycan ərazisinə köçürülüb yerləşdirilməsi haqqında verdiyi məlumat Azərbaycan ərazisinin tarixinin tədqiq edilməsi üçün çox əhəmiyyətli mənbədir.

Onu da qeyd etməliyik ki, əl - Bəlazurin verdiyi məlumat ən xırda təfərrüatda belə digər orta əsr tarixçilərinin məlumatları ilə düz gəldiyinə görə bu məlumatların səhihliyi heç bir şübhə doğurmur.

Ərəb dilli qaynaqların tədqiqatçıları tərəfindən tarixçi, qanunşünas və ilahiyyat mütəxəssisi kimi tanınmış Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Cərir ət - Təbərinin (838 - 923) “Tarix ər - Rəsul vəl - müluk” (“Peyğəmbərlərin və şahların tarixi”) əsəri tədqiq etdiyimiz dövrdə Azərbaycan ərazisində baş vermiş hadisələri əks etdirən çox əhəmiyyətli mənbələrdəndir.

Ayrı - ayrı ölkə və vilayətlərin tarixi şərh edilərkən təqdim olunan və istifadə edilmiş materialların çoxluğu və dəqiqliyi, həmçinin xilafət daxilində baş vermiş üsyan və xalq hərəkatları haqqında verilən məlumatlar ərəbdilli qaynaqlar arasında ət - Təbərinin əsərini birincilər arasında zikr etməyimizin səbəblərindəndir.

Ət - Təbəri Azərbaycan tarixinə dair materialları öz dövründən əvvəl yaşamış müəlliflərin əsərlərindən faydalanaraq təqdim etmişdir. Bu müəlliflər əsasən aşağıdakılardır: Əbu Abdullah Məhəmməd ibn Ömər əl - Vəqidi, əl - Mədaini, Əbu Məşər, Əbu Minhaf və b. tarixi mənbələr bu müəlliflərin bir çoxunun ərəblər tərəfindən tutulan ərazilərdə, o cümlədən Azərbaycan ərazisində bilavasitə olduqlarını xəbər verir. Bu müəlliflərin əsərlərində verilən məlumatlar tədqiq edilən dövrdə Azərbaycan və qonşu ərazilərdə baş verən hadisələri öyrənmək, tədqiq etmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Lakin ət - Təbərinin əsəri 302 \ 914 – 915 - ci illərdə baş vermiş hadisələrin təsviri ilə bitir və bu dövrdən sonra Azərbaycan tarixində baş verən yeniliklər barəsində başqa mənbələrə müraciət etməyə məcbur oluruq. Lakin məlumat üçün qeyd edək ki, Təbəridən sonra onun davamçısı olan Arib ibn Səd əl - Kurtubinin “Silat tarix ət - Təbəri” adlı əsəri də Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi sahəsində qiymətli mənbədir.

İzzəddin Əbül - Həsən Əli ibn Məhəmməd ibn əl - Əsir (1160 - 1233 - cü illər) Azərbaycanın siyasi - inzibati tarixi və ərazisinə dair çoxlu materilları öz əsərində toplamışdır. Onun “əl - Kamil fit - Tarix” (“Tarixə dair mükəmməl məcmuə”) adlı əsəri dünya tarixi haqqında 12 cildlik böyük bir külliyyatdır. Burada hadisələr xronolji qaydada, ilbəil verilir. İbn əl - Əsirin H. 303 - M. 915 - ci ilədək Azərbaycanda baş vermiş hadisələrdən bəhs etdiyi hissələr Bəlazurinin əsərlərindən götürülmüş məlumatlar da əlavə edilməklə Təbərinin əsərinə əsaslanır. Azərbaycanda H. 303 - M. 915 - ci ildən sonra (H. 363 - M. 974 - cü ilə qədər) baş verən hadisələr haqqında məlumatı İbn əl - Əsir, ət - Təbərinin davamçısı olan tarixçi Sabit ibn Sinanın əsərindən götürmüşdür. Hadisələrin təsvirini H. 370 - M. 980 - ci ilədək davam etdirən “Təcaribül - üməm” (“Xalqların təcrübəsi”) əsərinin müəllifi İbn Miskəveyh də Sabit ibn Sinanın əsərindən istifadə etmişdir. İbn əl - Əsir İbn Miskəveyhinin də topladığı materialları öz səlnaməsinə daxil etmişdir. Bəzi tarixi hadisələr haqqında Təbəri, Arib və İbn Miskəveyhə nisbətən daha geniş və ətraflı məlumat verən İbn əl - Əsir tarixçi Əbu Zəkəriyyə Yəzid ibn Ayaş əl - Əzdi əl - Mavsilinin günümüzədək gəlib çatmamış “Tarix Mavsil” (“Mosul tarixi”) əsərindən də istifadə etmişdir. Bu əsərdə bəzi tarixi hadisələr barəsində başqa tarixi mənbələrdə təsadüf

edilməyən çox maraqlı və müfəssəl məlumat verilmişdir. Ibn əl - Əsir Ibn Ayasdan hörmətlə yazır, onu ləyaqətli imam, hərtərəfli biliyə malik alim adlandırır və qeyd edir ki, Ibn Ayas təsvir etdiyi hadisələrin şahidi olmuşdur.

Ibn əl - Əsirin ət - Təbəri, əl - Bəlazuri və digər müəlliflərə etdiyi əlavələr onun əsərlərini Azərbaycan tarixinə aid mühüm müstəqil mənbə kimi qiymətləndirməyə haqq verir.

Əbu Hənifə əd - Dinəvərinin (təxminən m. 895 - də vəfat etmişdir) “Kitab əl - Əxbar ət - Tivəl” əsərində Babək üsyanının son dövrlərinə həsr olunmuş səhifələr xüsusi maraq doğurur.

Azərbaycanın, həmçinin Xilafətin bir çox digər vilayətlərinin tədqiq etdiyimiz dövrlə yaxından səsleşən tarixi qaynaqlarından biri də Əhməd ibn Əbu Yəqub ibn Cəfər əl Yəqubinin (m. 897 - ci ildə vəfat etmişdir) “Tarix” əsəridir. Əl - Yəqubinin əsərində hadisələrin şərhə m. 872 \ 3 - cü ilədək çatdırılır. Bu əsərdə Azərbaycan tarixinə dair verilmiş materiallara başqa mənbələrdə təsadüf edilmir.

X əsrin orijinal coğrafiyaşünas müəlliflərindən biri olan Əbül - Həsən Əli ibn əl - Hüseyn ibn Əli əl - Məsudinin əsərlərində Azərbaycan, xüsusilə də Xəzər dənizi haqqında, Urmiyə gölü haqqında maraqlı və müfəssəl məlumat vardır. Onun əsərlərindən ikisi – tarixi - coğrafi əsər olan “Mürüc əz - zəhəb və məadin əl - cəvahir” (“Qızıl təmizləmə yerləri və əlvan daş mədənləri”) və coğrafi əsər olan “Kitab ət - tənbiḥ vəl - işraf” (“Xəbərdarlıq və təkrar yoxlama kitabı”) Hindistandan Mərakeşə, Qırmızı dənizdən Xəzər dənizinə qədər, demək olar ki, bütün ölkələrə səyahət zamanı müəllifin şəxsi müşahidələri və sorğu- sualı əsasında yazılmışdır. Bu əsərlər Abbasilər xilafətinin mədəni həyatı haqqında ən yaxşı hesabatdır. Bunlarda hər bir ölkə, vilayət, şəhər və xalqın tarixi və coğrafiyası haqqında məlumat verilir. Əsl ensiklopediya olan əl - Məsudinin əsərləri ət - Təbərinin əsərlərindən sonra IX əsrdən başlayaraq Azərbaycan tarixinə dair çox mühüm mənbələrdir.

Görkəmli ərəb tarixçisi əl - Kufinin (v: m. 926) “Kitab əl - fütuh” əsəri Xilafət tarixinin ilkin dövrü üzrə mühüm qaynaqlardan biridir. Bu əsərdə hadisələr xəlifə Əbu Bəkrin dövründən xəlifə əl - Müstəinin hakimiyyətinin sonunadək (632 - 866 - cı illər) sıralanmışdır. O, Azərbaycan haqqında başqa müəlliflərin əsərlərində olmayan bir sıra

qiymətli məlumatları (xüsusilə bu ərəzilərdə baş vermiş üsyanlar, ərəb - xəzər müharibələri və s.) kitabında toplamışdır.

Əbül - Fərəc Məhəmməd ibn İshaq ən - Nədimin (v: m. 995) “əl - Fihrist” əsərində xürrəmilər hərəkatının meydana gəlməsi, Cavidan və Babəkin gəncliyi haqqında qiymətli material vardır. Müəllif bu əsəri m. 987 \ 8 - ci ildə yazmağa başlamış və XI əsrin əvvəllərində bitirmişdir. İbn ən - Nədimin bu əsəri hansı məqsədlə yazdığı onun öz müqəddiməsindən aydın görünür:

“Bu kitab, bütün ərəb və qeyri - ərəb xalqların ərəb dilində və hərfatında, müxtəlif elmlərə dair kitabların siyahısı, həmin kitabların tərtibçiləri haqqında, müəlliflərinin kateqoriyası və mənşəyinə dair, təvəllüd tarixi, vəfat tarixi haqqında, ölkələrin yeri, məziyyət və nöqsanları haqqında, icad edilmiş hər bir elmin meydana gəlməsindən bizim günlərədək, yəni hicri 377 - ci ilədək məlumat verən məcmuədir”.

V.V.Bartold yazır ki, İbn ən - Nədimin əsəri “İslamın ilk dörd əsrinin ədəbiyyatı və elmi haqqında daim başlıca məlumat mənbəyi olaraq qalacaqdır”.

Təsviri xarakter daşıyan “Kitab əl - Məsəlik vəl - məmalik” (“Yollar və dövlətlər haqqında kitab”) adlı coğrafi əsəri günümüzə gəlib çatan ilk müəllif Əbül - Qasim Übeydullah ibn Abdullah ibn Xordadbeh (v: m. 912 - 913) olmuşdur. Xəlifə əl - Mötəsimin hakimiyyəti dövründə Cibəl əyalətinin poçt rəisi vəzifəsini tutan İbn Xordadbeh o zamanın, demək olar ki, bütün yazılı mənbələri ilə tanış olmuş və onlardan istifadə etmişdir. Əl - Müqəddəsi göstərir ki, İbn Xordadbeh “xəlifənin vəziri idi və Əmirəlmömininin kitabxanasında saxlanılan elmi sərvətlərdən tam istifadə etmək hüququna malik idi”.

“Yollar və dövlətlər haqqında kitab” Azərbaycan tarixi və tarixi coğrafiyasını öyrənmək üçün çox mühüm mənbədir. Yaşayış məntəqələri arasındakı məsafələri göstərən müfəssəl yol marşrutları, şəhərlər, iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı haqqında müxtəlif, hər cür coğrafi məlumat Azərbaycanın inzibati bölgüsü, vergilər və i. a. haqqında məlumatlar toplusu İbn Xordadebhin əsərini ərəb coğrafi ədəbiyyatının elə əsərləri sırasına keçirir ki, bunlarsız Orta əsrlər Xilafətinin tarixini tədqiq etmək olmaz.

Əbu İshaq İbrahim ibn Məhəmməd əl - Fərnən əl - İstəxri (v: təqribən m. 951 - 952) m. 930 – 933 - cü illərdə özünün “Dövlətlərin yolları haqqında kitab” əsərini tərtib edərək Əbu Zeyd ibn Səhl əl- Bəlxinin (m. 850 - 934 - cü illər) “Süvar əl - Əqalim” (“İqlimlərin təsviri”) əsərindən coğrafi xəritələr atlasını izahları ilə birlikdə işləyib düzəldərək, demək olar ki, bütünlüklə öz əsərinə daxil etmişdir. Əl - İstəxri Azərbaycanın sərhədləri, şəhərləri, marşrutları, məsafələri haqqında ətraflı məlumat verir, Xəzər dənizini təsvir edir. Əl - İstəxrinin əsərini onun xahişi ilə m. 951 - ci ildə müasiri Əbül - Qasim ibn Hövqəl yenidən işləmiş və tamamlamışdır. İbn Hövqəl yazır ki, “Kitab əl - məsalik vəl - məmalik”, yaxud “Kitab surət əl - ərz” əsərini tərtib edərkən “İbn Xordadbehin, əl - Ceyhaninin kitablarından, Əbül - Fərəc Kudama ibn Cəfərin yaddaş kitabından ayrılırdım... Mən Azərbaycanın xəritəsini verir və orada heç bir dənizlə əlaqəsi olmayan Xilat və Kəbuzan göllərinin təsvirinə qədər dağları, yolları, Araz və Kür kimi şirin sulu çayları göstərirəm”.

Şəmsəddin Əbu Abdullah Məhəmməd ibn Əbu Bəkr əl - Müqəddəsi (m. 946 \ 7 - 1000 - ci illər) özünün “Əhsən ət - təqasim fi mərifət əl - əqalim” (“İqlimləri dərk etmək üçün ən yaxşı bölgü”) əsərində əl - İstəxri və İbn Hövqəlin materiallarına əlavə olaraq Azərbaycan tarixi haqqında bir çox qiymətli məlumatlar verir. İ. Y. Kraçkovski qeyd edir ki, əl - Müqəddəsi “ətraflı düşünülmüş işi ilə fərqlənir”.

Azərbaycan haqqında məlumat verən Orta əsrlər ərəb coğrafiyaşünaslarından biri də Əbu Bəkr Əhməd ibn Məhəmməd ibn İshaq ibn əl - Fəqih əl - Həmədanidir (m. 902 \ 3-cü illərə yaxın yazmışdır). Onun “Kitab əl - bülğan” (“Ölkələr haqqında kitab”), yaxud “Kitab əxbar əl - bülğan” (“Ölkələr haqqında hekayələr kitabı”) adlı böyük coğrafi külliyyatında hər cür elmi tənqiddən uzaq hekayələr toplanmışdır ki, bunlarda azacıq da olsa coğrafiyaya, yaxud coğrafi adlar məsələsinə toxunulur.

İbn əl - Fəqihin bir növ kompilyativ coğrafi müntəxəbat xarakterli əsəri, demək olar ki, başdan ayağa digər yazılı mənbələr (əl - Mədaini, əl - Bəlazuri, əl - Yəqubi, İbn Xordadbeh və başqaları) əsasında tərtib edilmişdir. Əl - Fəqihin verdiyi məlumat, qismən də şifahi rəvayətlərə, hadisələrə, əfsanələrə və i. a. əsaslanır. İbn Xordadbeh kimi İbn əl - Fəqih

də Azərbaycanın bəzi şəhərlərinin təsvirini verərkən Afşinin xürrəmilərlə etdiyi müharibələr dövründə gördüyü tikinti işlərindən də danışır.

Xəlifə Mötəmidinin hakimiyyəti dövründə (m. 892 – 902 - ci illər) yaşamış Əbu Əli Əhməd ibn Rusta (IX əsrin sonu - X əsrin əvvəlləri) böyük bir ensiklopedik əsərin müəllifidir. Bu əsərin bizə yalnız yeddinci hissəsi olan “Kitab əl - əlaq ən - nəfisə” (“Qiymətli sərvətlər kitabı”) gəlib çatmışdır. İbn Rusta əsərinin coğrafiyaya dair bölməsində Məkkə və Mədinənin, sonra isə digər ölkələrin (əvvəlcə İslam aləminin, sonra isə bütün qalan yerlərin) təsvirini verir. İbn Rustanın əsəri başdan - ayağa yazılı mənbələrə, ərəb səyyahlarının və öz müasiri olan alimlərin əsərlərinə əsaslanır. Buna görə də İbn Rustanın Azərbaycan haqqındakı məlumatı başqa mənbələrdən bizə məlum olan məlumatın təkrarıdır. Odur ki, onun bütün yazdıqlarını kütləvi ədəbiyyat tipinə aid etmək olar.

Arami Əbül - Fərac Kudama ibn Cəfər əl - Katib əl - Bağdadi (m. 922 - 948 ci illər arasında vəfat etmişdir) İbn əl - Furatın vəzirliyi dövründə nəzarət idarəsinin müdiri (“sahib məclis əz - ziməm”), ömrünün sonlarında isə “sahib əl - bərid” (poçtun müdiri) olmuşdur. “Kitab əl - xərac və sənət əl - kitabə” (“Xərac və katiblik sənəti haqqında kitab”) əsərində xilafətin bütün vilayətlərindən, o cümlədən də Azərbaycandan gələn vergilər haqqında məlumat vardır. Bundan başqa həmin əsərdə poçt marşrutları göstərilir, poçt xidmətinin təşkili haqqında məlumat və Azərbaycanın iqtisadi coğrafiyasına dair materiallar verilir.

Əbu Əli Əhməd ibn Məhəmməd ibn Miskəveyhin (v: m. 1030) “Kitab təcarib əl - üməm” (“Xalqları təcrübəsi haqqında kitab”) adlı çox böyük əsərində xürrəmilərin üsyanı haqqındakı məlumat Ət - Təbərinin əsərindən köçürülərək tərtib edilmişdir. İbn Miskəveyhin əsərində bu kimi materialların çoxusunun Təbəri və Aribdən götürülmüş olmasına baxmayaraq, o, özündən əvvəlki müəlliflərin əsərlərində olmayan bir çox maraqlı məlumatları da cəmləmişdir.

Məşhur ərəb coğrafiyaçısı və səyyahı Yaqut ibn Abdullah ər - Rumi əl - Həməvinin (m. 1179 - 1229) “Mücəm əl - Büldan” (“Ölkələrin əlifba sırası ilə siyahısı”) adlı çox böyük coğrafi lüğəti Azərbaycan və Qafqaz tarixini öyrənmək üçün son dərəcə mühüm mənbədir.

“Mücəm əl - büldan” böyük kompilyativ əsərdir. Burada çoxu bizə gəlib çatmayan yüzdən artıq ilk mənbədən istifadə edilmişdir. Yaqut

Azərbaycan tarixinə dair məlumatında əl - İstəxri, ibn əl - Fəqih və bir çox başqa müəlliflərin əsərlərindən materiallar verir. Özü də demək olar ki, hər yerdə hansı mənbədən istifadə etdiyini göstərir və başqa əsərlərdən götürdüyü materialı öz səyahəti zamanı topladığı məlumatlarla tamamlayır. O, öz materiallarını müvafiq ölkə, vilayət, şəhər və kəndlərin adlarına uyğun əlifba sırası ilə sistemə salmışdır. Yaqutun lüğətinin xüsusiyyəti burasındadır ki, müntəzəm olaraq, gətirdiyi coğrafi adların dürüst tələffüzünü müəyyən edir və beləliklə toponimika cəhətdən düzgün nəticələr çıxarmağa imkan verir.

Əbu Yusif Yəqub əl - Kufinin (m. 731 - 798) müsəlman hüququ haqqındakı “Kitab əl - xərac” (“Xərac haqqında kitab”) əsəri Azərbaycanın və xilafət sistemindəki digər vilayətlərin tədqiq etdiyimiz dövr tədqiqi üçün xüsusilə qiymətlidir. Xəlifə Harun ər - Rəşidin hakimiyyəti zamanı (m. 786 - 809) Bağdadda qazılıq edən Əbu Yusif xərac və onun yığılması haqqında, dövlət torpaqlarında və xüsusi şəxslərə məxsus torpaqlarda kəndlilərin feodal istismarının növləri, formaları və i. a. haqqında xəlifə üçün çox mühüm və qiymətli məlumat verən bir əsər tərtib etmişdir.

Ərəblərin Azərbaycanda tətbiq etdikləri inzibati siyasət və vergi sistemi siyasətlərini tədqiq edərkən İbn Xaldunun “Kitab əl - İbar və divan əl - mübtəda” əsərindəki qiymətli materiallardan istifadə etmək tədqiqatın məqsədinə uyğundur. Ərəblərin vergi siyasəti və torpaq münasibətləri haqqında Məkrizinin “əl - Məvaid vəl - itibar bi zikr əl - xitab vəl - asar”, əl - Kəlkəşəndinin “Sübh əl - əşa fi sina, at al - inşa” əsərində, ət - Tənuhinin “əl - Fərəc bəd əş - şiddə” və “Kitab nişvar əl - mühadərə” əsərlərində, əs - Samaninin “Kitab əl - ənsab”, İbn əl - Cauzinin “Kitab əl - müntəzəm”, əl - Mavərdinin “əl - Əhkəm əs - Sultaniyyə”, əl - Cəhşiyarinin “Kitab əl - vüzəra vəl - Küttab” əsərində də və i. a. məlumatlar vardır.

Nətiyə olaraq oxujuların nəzərinə çatdırmaq istərdik ki, bu əsərlər xilafət tərkibinə daxil olan bir çox ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın tarix səhnəsində rolunu müəyyən etmək üçün əsas və qiymətli mənbələrdəndir. Bu əsərlər vasitəsilə, həmçinin Azərbaycanın coğrafiyası, ticarəti, siyasət və dövlət quruluşu, iqtisadiyyatı, mədəniyyət və adət – ənənələri ilə tanış oluruq. Bundan başqa Xəzər dənizi, onun adaları, bitki və heyvanat aləmi haqqında da zəngin məlumat alırıq.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Bəlazuri, Kitabü - fütuhil – bülğan (Əlyazma)

Bünyadov Z. Azərbaycan VII - IX əsrlərdə, “Azərnəşr”, Bakı 1989

Bartold V. V. Mesto prikaspiyskix oblastey

Bartold V. V. Musulmanskiy mir

Kubbel L. E. O nekotoryx çertax voennoy sistemı xalifata Omayyadov

Minorsky S. V. Kasal (Kazah)

Mustafa Fayda, El - Belazuri, Fütuhil - Bülğan, Ankara, 2002

Vəlixanlı N.M. «XIX – XI əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları
Azərbaycan haqqında», Bakı 1975

SUMMARY

Arabic-language sources in the research of the history of Azerbaijan and Balazuri as one of them

Tariyel RASULOV

Graduate student of ANAS Institute of Manuscript

The troops of the Arabian caliphate, which had been emerged newly in the middle of VII, occupying the world countries became to control and lead the territory of Azerbaijan. The caliphate that defeated the powerful Sasanid empire and stroke the Byzantine empire ruled the wild territory covering from the Atlantic ocean to Indian and China.

Scientifics together with fighters welcomed and entered into occupied territories in order to publicize the Islamic religion, study new territories, obtain information based on local resources, as well as control on publication of Islamic rules and traditions in new territories.

РЕЗЮМЕ

Арабоязычные источники в изучении истории Азербайджана и один из них Белязури

Тариель РАСУЛОВ

*Институт Рукописей Национальной
Академии Наук Азербайджана.*

В середине VII века новообразованные войска арабского халифата, завоевав множество стран, начали контролировать территорию Азербайджана. Победив такое могущественное государство, как Сасанидская империя, нанеся последовательные разрушительные удары по Византийской империи, армия халифата овладела обширными территориями от Атлантического океана до Индии и Китая. Вместе с бойцами на завоеванные территории отправлялись также и деятели науки, чтобы проследить за пропагандой Ислама, изучить новые территории, изложить сведения о местных источниках, в том числе о том как соблюдаются законы Ислама на завоеванных территориях.